

ΣΥΝΑΞΗ

ἙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΣΠΕΔΗΣ ΓΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

ΤΕΥΧΟΣ 138 ΑΠΡΙΛΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2016 8,00 €

Ὁ τόμος συλλέγει παρουσιάσεις στοῦ Συνεδρίου γιά τή «Δικαιοσύνη καί τὸ Δίκαιο» ποὺ διοργάνωσε ὁ Ἄρτος Ζωῆς στίς 28-29 Νοεμβρίου 2014. Τὸ συνέδριο αὐτὸ συμπλήρωσε τέσσερα πολὺ σημαντικὰ συνέδρια τοῦ Ἄρτου Ζωῆς γιά «τίς μεταμορφώσεις τῆς μεσσιανικῆς ιδέας», τὸν «Θεὸ τῆς Βίβλου καὶ τὸν Θεὸ τῶν φιλοσόφων», τὴν «ἐπιστροφή τῆς ἠθικῆς» καὶ τὴν «συγχώρηση», ἐνῶ ἀκολουθήθηκε ἀπὸ ἕνα συνέδριο γιά τὴν σχέση πολιτικῆς καὶ θρησκείας τὸ 2015. Ἡ ἐπιλογή τοῦ θέματος τοῦ συνεδρίου δέον, λοιπόν, νὰ εἰδωθεῖ στὴ σχέση τῆς μὲ τὰ θέματα τῶν ὑπολοίπων συνεδρίων, ὅπως ἡ ἠθικὴ, ἡ συγχώρηση καὶ ἡ πολιτικὴ. Θὰ λέγαμε ὅτι ἐπισκοπεῖται στὰ ἐν λόγω συνέδρια ἕνας χώρος ἱστορικότητος πρὶν ἀπὸ τὴν καθαυτὴν θεολογία τῆς ἀγάπης. Μία τέτοια προβληματικὴ ἔρχεται ἴσως πρὸς διόρθωση ἢ, ἔστω, συμπλήρωση ἐνὸς ὀρισμένου «ἀγαπομονισμοῦ», ἂν μᾶς ἐπιτρέπεται ὁ νεολογισμός, ποὺ κυριαρχεῖ ἰδίως στὴν πρόσφατὴ Ὀρθόδοξη Θεολογία. Ἐννοοῦμε ὅτι μία ὀρισμένη σπουδὴ νὰ φτάσουμε κατ'εὐθείαν στοῦ τέλους ἐξάγει τὴν καθολικὴ σημασία τῆς ἀγάπης, ἀποσβεννύοντας ἐνίοτε κάποιες λεπτὲς ἀποχρώσεις τῆς ἱστορικῆς πορείας, ποὺ περνάει καὶ μέσα ἀπὸ τὸ αἶτημα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς συγχώρησης καὶ τῆς συμφιλίωσης. Τὰ συνέδρια τοῦ Ἄρτου Ζωῆς μᾶλλον ἔρχονται νὰ μελετήσουν αὐτοὺς τοὺς ἐνδιάμεσους ὁρους ἀπὸ μιὰ μέριμνα νὰ συνυπάρξει ὁ θεολογικὸς στοχασμὸς μὲ τὴν συγκεκριμένη ἱστορικότητα. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ παρατήρηση τοῦ ἐπιμελητῆ τοῦ τόμου Σταῦρου Ζουμπουλάκη στὸν εἰσαγωγικὸ χαιρετισμό: «Κάθε φορὰ ποὺ γίνεται λόγος γιά δικαιοσύνη στὴ Βίβλο, ἐμφανίζεται πάντα ὁ ἴδιος κοινὸς τόπος, ὅτι δηλαδὴ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ὁ ἰουδαϊσμός ἐν γένει εἶναι μὲ τὸ μέρος τῆς δικαιοσύνης, ἐνῶ ἡ Καινὴ Διαθήκη καὶ ὁ χριστιανισμὸς μὲ τὸ μέρος τῆς ἀγάπης. Εἶναι λάθος καὶ πρὸς τίς δύο μεριές: Στίς δύο

διαθήκες και θρησκευτικές παραδόσεις συνυπάρχουν –με ένταση– και η δικαιοσύνη και η αγάπη. Έλπίζω να φανεί αυτό στέρεια στις σχετικές εισηγήσεις» (σ. 11). Τὸ θεμελιώδες, λοιπόν, και δυσαπάντητο ἐρώτημα γιὰ τὴ σχέση δικαιοσύνης και ἀγάπης βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ τόμου, ὅπως, ὅμως, και μιὰ σειρά ἀπὸ ἄλλα πρωταρχικά ἐρωτήματα, καθὼς ἡ σχέση δικαιοσύνης και δικαίου, κοινωνικῆς δικαιοσύνης και νομικῆς, πολιτικῆς δικαιοσύνης και δημοκρατίας, τί σημαίνει ἡ διάκριση τῆς δικαιοσύνης σὲ γενική, κοσμική, φυσική, κοινωνική, ἢ σὲ διανεμητική και διορθωτική.

Βλέπουμε στὸν τόμο μιὰ παρόμοια μεθοδολογία με αὐτὴν ποὺ ἀκολουθήθηκε στοὺς προηγούμενους γιὰ τὴν Ἡθική και τὴ Συγχώρηση: «Ἡ διαδρομὴ εἶναι γνωστή: Βίβλος, Ἀρχαία Ἑλλάδα, χριστιανική παράδοση, νεότερη σκέψη, σύγχρονα ἐρωτήματα» (σ. 11). Εἶναι, δηλαδή, εὐδιάκριτὴ ἡ μέριμνα νὰ φανεῖ τὸ πὼς ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς βασίζεται σὲ ἰουδαιοχριστιανικά θεμέλια ποὺ ἔχουν δώσει μιὰ ἐντελὴς ἄλλη δυναμικὴ στὴν ἀρχαιοελληνική παράδοση, ἀναπτύσσοντας ὅμως ταυτοχρόνως και τὶς διαφορὲς μεταξὺ ἀφενὸς τῆς σύγχρονης ἐκκοσμικευμένης ἐκδοχῆς τῶν ἰουδαιοχριστιανικῶν ἀξιών και ἀφετέρου τῆς προνεωτερικῆς θεοκεντρικῆς παράδοσής τους. Ἐπίσης, ὅπως και σὲ προηγούμενους τόμους, ἀναπτύσσονται ἡ σχέση τῆς δικαιοσύνης και τοῦ δικαίου με μιὰ σειρά ἀπὸ ἄλλους ὅρους, εἴτε ὁμόριζους, ὅπως οἱ ὅροι δικαίωσις, ἐκδίκησης, θεοδικία, ἀκριβοδικία, δικαστήριον, εἴτε σηματολογικῶς συναφεῖς, ὅπως οἱ ὅροι ἰσότης, ἰσορροπία, ἰσοσθένεια, ἰσοκυρία, ἀνταπόδοσις, ὀρθόν, ἀγαθόν, ἀξιοκρατία, τίσις, ἔρις, ὀργή, τιμωρία, κολασμός, καταλλαγή, συγχώρησις, ἐπιείκεια.

Σὲ ἕνα πρῶτο κείμενο τοῦ τόμου, ὁ Στέλιος Βιρβιδάκης πραγματοποιεῖ μιὰ εἰσαγωγική ἐννοιολογική διερεύνηση τοῦ ὅρου δικαιοσύνη, ὑπενθυμίζοντας ὅτι σύμφωνα με τὸν Ronald Dworkin ἀνήκει στὶς «ἐρμηνευτικές» ἐννοιες, δηλαδή σὲ αὐτὲς ποὺ τὶς χρησιμοποιοῦμε δείχνοντας νὰ τὶς καταννοῦμε, ἂν και διαφωνοῦμε συχνὰ γιὰ τὸ ἀκριβὲς τους περιεχόμενο, τὸ ὁποῖο και χρήζει ἐρμηνείας. Διακρίνει τρεῖς δια-

φορετικὲς διαστάσεις τῆς δικαιοσύνης ὡς ἀξίας, ἔξωθεν και κανονιστικῆς ἀρχῆς, ὑπογραμμίζει ὅτι σύμφωνα με τὸν Ἀριστοτέλη ἡ δικαιοσύνη δὲν ἐννοεῖται «ἀπλῶς», ἀλλὰ «πρὸς ἕτερον», ὄντας ἐγγενῶς σχεσιακή, ἐπισημαίνει ὅτι στὴ σύγχρονη ἠθική θεωρία οἱ προσεγγίσεις τῆς δικαιοσύνης μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν κυρίως σὲ δεοντοκρατικές, τελεολογικὲς και συνεπειοκρατικές, ἐνῶ ἡ ἀναλυτικὴ παράδοση κυρίως ἐπιμένει στὴ διάκριση μεταξὺ ὀρθοῦ και ἀγαθοῦ. Ὑπάρχουν, ὡστόσο, και σύγχρονες συναισθηματοκρατικὲς προσεγγίσεις ποὺ ἀναπτύσσουν μιὰ ἠθική τῆς μέριμνας, τονίζοντας τὴ σχέση τῆς δικαιοσύνης με τὴν ἐνσυναίσθηση.

Στὴν πρώτη συνεδρία ποὺ ἐπικεντρώνεται στὴν ἀρχαία γραμματεία, ὁ Βασίλης Κάλφας παρατηρεῖ ὅτι πρὶν τὸν Πλάτωνα ἡ δικαιοσύνη ἐννοεῖτο ὡς ἀνταπόδοση. Ὁ Πλάτων ἀπορρίπτει ἔντονα τὴ θεώρηση αὐτή, ἀναδεικνύοντας τὴ δικαιοσύνη ὡς ψυχική ἀρετή, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ νὰ ἀδικεῖ κανεὶς εἶναι χειρότερο ἀπὸ τὸ νὰ ἀδικεῖται, καθὼς ἔτσι βλάπτει τὴ δική του ψυχὴ και ἀδυνατεῖ νὰ εὐτυχῇ. Ἡ δικαιοσύνη σημαίνει τὴν ἰσορροπία, τόσο ἐσωτερική στὴν ψυχὴ, ὅσο και πολιτικὴ στὴν πόλιν. Ἀντιστρέφοντας τὸ ἐρώτημα τοῦ Karl Popper, ὁ Κάλφας διερωτᾶται ποιοί εἶναι οἱ ἐχθροὶ τῆς πλατωνικῆς δικαιοσύνης και συμπεραίνει ὅτι δὲν εἶναι τόσο ἕνας ἄλλος φιλόσοφος, ἀλλὰ μάλλον ὁ ποιητής, ὁ πολιτικὸς και ὁ ρήτορας τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας, ὅπου ὡς δικαιοσύνη ἐννοεῖται ὁ πλουτισμὸς (Κέφαλος), ἡ ἄκρατὴ ἐπιθετικότητα (Πολέμαχος), ἡ δύναμη τῶν λόγων (Γοργίας, Πῶλος), τὸ «δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου» (Θρασύμαχος) και τὸ «φυσικὸ δίκαιο» ὡς ἐκπλήρωση τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ατόμου (Καλλικλῆς). Ὁ Στέφανος Δημητρίου ἀναπτύσσει τὸ πὼς ὁ Ἀριστοτέλης προσπαθεῖ νὰ συνδέσει τὸ «ἀπλῶς δίκαιον» με τὴν καθολικότητα τῆς πόλεως, σὲ ἀντίθεση τόσο με τὴ δημοκρατικὴ κατανόησή του, ποὺ τὸ συνδέει με τὴν ἰσότητα και τὴν ἐλευθερία ὅλων, ὅσο και με τὴν ὀλιγαρχική, ποὺ τὸ συνδέει με τὴν ἀναλογία, θέτοντας ἐντέλει ἀμφότερες τὸ ἐπιμέρους πάνω ἀπὸ τὸ καθολικὸ στὸν ὅρισμό τους. Ὁ Μιχαὴλ Πασχάλης ἀναπτύσσει τὴν ἀναζήτηση δικαιοσύνης στὸν Ἡρακλῆ τοῦ Εὐριπίδου

ὡς μιὰ προσπάθεια νὰ ὑπερβαθεῖ ἡ ἐκδίκησης. Ὁ Δημήτρης Κυρτάτας ἐξετάζει τὴ δικαιοσύνη στὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατία σὲ σχέση με τὴν κοινωνικὴ συνοχή.

Ἡ δευτέρα συνεδρία ἀφορᾷ στὴ δικαιοσύνη στὴν Παλαιὰ και τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ὁ π. Δημήτριος Μπαθρέλλος ἀναδεικνύει τὴ δικαιοσύνη ὡς κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ Θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ποὺ ἀποκαλύπτεται στὸν Νόμο και στὴν ἀνταπόδοση πρὸς τοὺς τηρητὲς και τοὺς παραβάτες του. Ὁ Νόμος γίνεται ὁ ἴδιος ἀντικείμενο ἀγάπης (Ψλ 118 (119): 97). Περαιτέρω, ὁ π. Μπαθρέλλος κάνει μιὰ πολιτικὴ ἀνάλυση τῶν συνεπειῶν τοῦ Νόμου γιὰ τὸν δανεισμὸ με τόκο, θεωρώντας ὅτι ὁδηγεῖ σὲ διάκριση τῶν «φίλων» τῆς ἐνδοϊσραηλिटικῆς κοινότητας, στοὺς ὁποίους δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸς ὁ ἔντοκος δανεισμὸς, με τοὺς «ἐχθροὺς» μὴ Ἰσραηλίτες, ὅπου ἐπιτρέπεται. Στὸ Δευτερονόμιον (15:6) μποροῦμε ἄλλωστε νὰ δοῦμε μιὰ διάκριση ἀνάμεσα στὸ κυρίαρχο ἔθνος ποὺ δανεῖζει και τὸ ὑπόδουλο ποὺ δανεῖζεται. Στὴ συνέχεια ὁ π. Μπαθρέλλος βλέπει στὴ σύγκρουση μεταξὺ ψευδοπροφητῶν και ἀληθινῶν προφητῶν στοιχεῖα μιᾶς σύγκρουσης μεταξὺ, ἀντιστοίχως, ἐνὸς πρώιμου λαϊκισμοῦ κι ἐνὸς πολιτικοῦ πραγματισμοῦ (σσ. 145-146). Ὁ λαϊκισμὸς τῶν ψευδοπροφητῶν ὑπερισχέει με καταστροφικὲς συνέπειες γιὰ τὸ Ἰσραὴλ, ἐνῶ οἱ προφῆτες ἐπιβεβαιώνονται ὅταν εἶναι πιὰ ἀργά, δηλαδή ὅταν θὰ εἶναι πιὰ γεγονὸς ἡ βαβυλωνίος αἰχμαλωσία και διακυβευμα ἡ ἀπελευθέρωσή.

Τὸ βάρος τῆς ἀπάντησης τοῦ θεμελιώδους ἐρωτήματος ὅλου τοῦ τόμου γιὰ τὴ σχέση ἀγάπης και δικαιοσύνης πέφτει κυρίως στὸ ἄρθρο τοῦ π. Ἀντωνίου Πινακούλα γιὰ τὴ δικαιοσύνη στὴν Καινὴ Διαθήκη και τὸν ἀρχαῖο χριστιανισμό. Τὸ ἀπαντᾷ μέσα ἀπὸ μιὰ ἀφήγηση τοῦ ἐν Χριστῷ θεοῦ σχεδίου τῆς σωτηρίας ποὺ περιλαμβάνει τὶς ἐξῆς στιγμές: α) Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ιδιότητα τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι δίκαιος ἐφόσον τηρεῖ τὸν Νόμο, ἀλλὰ, ὅταν τὸν παραβιάζει, τότε εἶναι ἀναγκαῖο νὰ θανατωθεῖ εἴτε τελεουργικὰ μέσω θυσίας ἐξιλαστηρίου ζώου, εἴτε ἀκόμη και ὁ ἴδιος βιολογικά (Λευ. 20:2). Δὲν ὑπάρχει διάκριση ἀμαρτίας και ἀμαρτω-

λοῦ, ἀλλὰ πλήρης ταύτισή τους ποὺ σημαίνει εἴτε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξοντωθεῖ ὁ ἀμαρτωλὸς, εἴτε, ἀντιστρόφως, ὅταν ὁ ἀμαρτωλὸς ἐντέλει ἐπιζεῖ, τὴν ἀτόνηση τοῦ αἰσθήματος ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος. β) Ὡς ἀπάντηση σὲ αὐτὴν τὴν κατάσταση, στὴν Καινὴ Διαθήκη, ὁ Ἰῶς τοῦ Θεοῦ λαμβάνει τὴ μορφή ἀμαρτωλοῦ, γίνεται ὑπὲρ ἡμῶν «ἀμαρτία», ὥστε κατ' ἀντίδοσιν ἐμεῖς νὰ γίνουμε «δικαιοσύνη». Πάνω στὸ Σταυρὸ ὁ Θεὸς τιμωρεῖ τὴν ἀμαρτία και θέτει τὸ θεμέλιο τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ κακοῦ. Ἡ ἀπάντηση τοῦ π. Πινακούλα στὸ ἐρώτημα εἶναι, ἐπομένως, ὅτι ἡ δικαιοσύνη ταυτίζεται με τὴν ἀγάπη και μάλιστα με τὴ σωτηρία λόγω τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ. (Μάλιστα μιὰ εὐρύτερη ἀπὸ τὴν ἀνταπόδοση κατανόηση τῆς δικαιοσύνης ὡς συνδεομένης με τὴ σωτηρία ὑπάρχει ἡδη στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἀντιθετα ἀπὸ ὅ, τι θέλουν τὰ στερεότυπα). Ἡ ἴδια αὐτὴ ἐν ταυτῇ δικαιοσύνη και ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πάνω στὸν Σταυρὸ, ποὺ γίνεται χάρις δωρεὰν σωτηρίας γιὰ τὸν εὐσεβῆ, καθίσταται ταυτοχρόνως και ὀργὴ τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν ἀσεβῆ. Δὲν πρόκειται γιὰ διαφορετικὲς «διαθέσεις» τοῦ Θεοῦ, ποὺ παραμένει ἀπαθής, ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἐνιαία ἐνέργειά Του. Ὁ Χριστὸς γίνεται ὁ εἷς δίκαιος ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ βρεθεῖ πρὶν (Ψλ. 13:1-3, 52:2-4, Ἑκκλ 7:20), καθὼς ἐνεργεῖ τὸν Νόμο τοῦ Θεοῦ μέχρι τὸν Σταυρὸ, ὅπου «τιμωρεῖται», δηλαδή ἀφανίζεται, τὸ κακό. γ) Ἡ «τιμωρία» τοῦ κακοῦ πάνω στὸν Σταυρὸ ἀνοίγει τὸν δρόμο και τὸν χώρο τῆς καταλλαγῆς γιὰ τοὺς ἀνθρώπους μεταξὺ τους και με τὸν Θεὸ μέσα ἀπὸ τὴν οἰκείωσιν τοῦ Σταυροῦ. Αὐτὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικαιοσύνη βρίσκεται, ὅμως, στοὺς ἀντιποδὲς τῆς ἰδίας δικαιοσύνης τῶν Φαρισαίων, ποὺ βασίζεται σὲ μιὰ λογικὴ ἀνταπόδοσης, προκαλοῦσα αἰσθημα αὐτάρκειας και αὐτάρσεως πληρότητας. Ἡ δικαιοσύνη τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ και τῆς Ἐκκλησίας τίθεται «στὰ χέρια τῶν ἁλ-λων», δημιουργώντας ἔτσι ἕνα αἶσθημα συνεχοῦς ἀνεπάρκειας, ὀφειλῆς και χρέους. Ἀκόμη και ἡ «ἰδία δικαιοσύνη», ὅμως, δὲν εἶναι, κατὰ τὸν π. Πινακούλα, βδελυκτέα: πρόκειται, ἀντιθέτως, γιὰ ἕνα προστάδιο τῆς πλήρους δικαιοσύνης τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ δευτέρα, ὡστόσο, προϋποθέτει Χριστὸν Ἑσταυρωμένον, δηλαδή